

Παναγιώτα Γαλιατσάτου
Δρ Κλασικής Αρχαιολογίας
Καταδύομενη Αρχαιολόγος στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

Πτυχές της αττικής κεραμικής παραγωγής (6ος-4ος αι. π.Χ.) μέσα από αγγεία αρχαίων νεκροταφείων στην Παιανία και το Κορωπί: εργαστήρια και ζωγράφοι, εικονογραφία, σχήματα*

ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΥΛΙΚΟ από έξι κοντινά μεταξύ τους νεκροταφεία στην περιοχή των Μεσογειών και τα ταφικά τους έθιμα¹ και απομονώνοντας την κεραμική τους, παρατηρούμε ότι τα αγγεία που φέρουν εικονιστικές και διακοσμητικές παραστάσεις είναι αρκετά για να ανιχνεύσει κανείς μέσα από αυτά ένα μεγάλο κομμάτι της ιστορίας της αρχαίας αττικής αγγειογραφίας και τους βασικούς σταθμούς των αττικών εργαστηρίων κυρίως του 6ου και του 5ου αι. π.Χ.² Τα έξι αυτά νεκροταφεία απέδωσαν έναν τεράστιο αριθμό οστράκων και έναν μικρότερο αλλά ικανό αριθμό αγγείων, τα οποία φθάνουν στο σύνολο περίπου τα 5.000 στον αριθμό.

Τα πέντε από τα νεκροταφεία αυτών είχαν ανασκαφεί υπό την εποπτεία της Όλγας Κακαβογιάννη, κυρίως στη δεκαετία του 1990 και το έκτο, το νεκροταφείο στον Άγιο Αθανάσιο Παιανίας, είχε ανασκαφεί το 1969 υπό την εποπτεία του Καθ. Π. Θέμελη³ (εικ. 1).

Από αυτά τα νεκροταφεία, θεωρείται πιθανό ότι τα τέσσερα, που βρέθηκαν στο σημερινό Κορωπί, σχετίζονται με τον αρχαίο δήμο της Όης, ενώ οι περίβολοι στο Πούσι Λέδι και το νεκροταφείο στον Άγιο Αθανάσιο στη σημερινή Παιανία

* [Σ-05: 05-10-2018 20:40 / Ε-05]

1. Γαλιατσάτου 2015. Γαλιατσάτου 2018. Γαλιατσάτου 2019.

2. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμότητα την κ. Όλγα Κακαβογιάννη, τις καθηγήτριες Ά. Α. Λαιμού, και Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά και τον καθηγητή Π. Βαλαβάνη. Επίσης τον καθηγητή Π. Θέμελη για την παραχώρηση της άδειας μελέτης της κεραμικής του νεκροταφείου στον Άγιο Αθανάσιο Παιανίας, τη Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής κ. Ε. Ανδρικού και τις αρχαιολόγους Β. Σκαράκη, Κ. Πέτρου, Μ. Στάθη, Κ. Ντούνη, Μ. Μέξη και Γ. Δασκαλάκη.

3. Θέμελης 1970.

μπορούν να συνδεθούν με τον αρχαίο δήμο της Παιανίας. Τα νεκροταφεία του οικοπέδου Κωνσταντίνου Τούλα⁴ και Αγίου Αθανασίου μπορούν να θεωρηθούν τμήματα δημοτικών νεκροταφείων που ανήκαν στους δήμους Όης και Παιανίας, αντιστοίχως, ενώ τα τέσσερα άλλα, που είχαν ταφικούς περιβόλους, θεωρούνται οικογενειακά νεκροταφεία.

Από τα αρχαιότερα ευρήματα, στο οικόπεδο Τούλα βρέθηκε ένα τμήμα αγγείου, ίσως οινοχόης (εικ. 2), με άλογο και γεωμετρικά μοτίβα, που αποδίδεται στον **Ζωγράφο του Hirschfeld**⁵, καθώς τα άλογα του Ζωγράφου είναι τελείως άκαμπτα και σχηματοποιημένα, πολύ λεπτά και υπερβολικά επιμήκη. Τα μπροστινά πόδια περνούν απ' ευθείας στους ώμους και το ρύγχος είναι τονισμένο. Το όστρακο αυτό, βρέθηκε αναμοχλευμένο στην επίκωση τάφου και έτσι εξηγείται η τόσο πρόωμη χρονολόγηση σε τμήμα νεκροταφείου, που περιελάμβανε κυρίως αρχαϊκούς και κλασικούς τάφους. Χρονολογείται στην ΥΓ Ιβ, στο γ' τέταρτο του 8ου αι. π.Χ.

Σε δύο τμήματα αγγείων (εικ. 3-4) που προέρχονται από το ίδιο στρώμα καύσης του ίδιου τάφου, **επίσης από το νεκροταφείο Τούλα αναγνωρίζεται ο Ζωγράφος του Αναγυρούντος**⁶. Εικονίζονται, στο ένα όστρακο, Σφίγγα με το κεφάλι προς τα αριστερά και πίσω από αυτήν τμήμα ανοιγμένου φτερού μίας ακόμη σφίγγας και στο άλλο, όψη κεφαλή λιονταριού προς τα δεξιά. Ο Ζωγράφος βρίσκεται κοντά στον Ζωγράφο του Πόλου αλλά διαφοροποιείται σε στοιχεία που συναντάμε εδώ, δηλαδή στην απόδοση της κόμης της Σφίγγας και του εγχάρακτου ρόδακα. Στην ταύτιση με τον Ζωγράφο συνηγορεί και το γεγονός ότι ήταν γνωστός για τα έργα του στην Απική ύπαιθρο, και μάλιστα στη Βάρη, και όχι στην ίδια την Αθήνα. Τα αγγεία χρονολογούνται στο α' τέταρτο του 8ου αι. π.Χ.

Τμήματα δύο μελανόμορφων αγγείων (εικ. 5), πιθανώς σκύφων, αποδίδονται στον **Ζωγράφο του Πόλου** και χρονολογούνται στο β' τέταρτο του 8ου αι. π.Χ. Απεικονίζουν και τα δύο Σφίγγες και στο ένα εξ αυτών διακρίνονται στο βάθος ρόδακες χαρακτοί χωρίς πυρήνα και άνω σειρά ζώων⁷. Τα έργα του Ζωγράφου τοποθετούνται κατά την περίοδο 575-565 π.Χ. και χαρακτηρίζονται από τυποποιημένες ζώνες με μορφές ζώων. Το συμβατικό όνομα δόθηκε στον Ζωγράφο από τους διαγραμματισμένους χιαστί πόλους των μορφών, όπως γυναικών, Σειρήνων και Σφιγγών ενώ η απόδοση των μορφών του είναι πρόχειρη. Περισσότερα από 200 έργα του είναι έως τώρα γνωστά, και εξαγόταν σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου εκτός της Απικής και, σε μικρότερο βαθμό, στη Δύση.

4. Κακαβογιάννη, Γαλιτασάτου 2009.

5. Coldstream 1968, 41-44.

6. Γενικώς για τον Ζωγράφο βλ. Καρούζου 1963.

7. Η μορφή της Σφίγγας στο δεύτερο όστρακο εμφανίζει ομοιότητα με διάφορα αγγεία του Ζ., από τον Μαραθώνα, τον Κεραμεικό κ.α.: Βαλαβάνης 2001, 16-17, πίν. 4. Παπαδοπούλου-Κανελλοπούλου 1997, 106, αρ. 226, πίν. 44.

Οι κύλικες τύπου Σιάνων, όπως ορισμένες, από το οικόπεδο Τούλα (εικ. 6), που εικονίζουν πολεμιστές με δόρατα και Νίκη, μπορούν να αποδοθούν στον **Ζωγράφο της Χαϊδελβέργης**⁸. Ο Ζωγράφος επέλεγε συχνά θέματα από τη μυθολογία και μάλιστα πρωτότυπα. Συχνή είναι η απεικόνιση πολεμιστών με δόρατα, όπως στα εν λόγω αγγεία. Η παραγωγή του διήρκεσε το διάστημα 560-540 π.Χ. περίπου.

Σε Κύλικες τύπου Α/υπο-Α ή τύπου Β ανήκαν δύο κύλικες από το νεκροταφείο του Αγίου Αθανασίου στην Παιανία, που χρονολογούνται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. και βρέθηκαν στην ίδια πυρά. Στην πρώτη (εικ. 7), που μπορεί να αποδοθεί στον **Ζωγράφο του Ελαιούτος Ι**⁹, εικονίζονται μαινάδες επί όνων μεταξύ ορχούμενων Σατύρων και στη δεύτερη (εικ. 8) εικονίζεται στο εσωτερικό κωμαστής και στο σώμα διονυσιακή σκηνή: ο Διόνυσος βρίσκεται ανακλιμένος σε ανάκλιτρο προς τα αριστερά, μεταξύ Σατύρων και μίας μαινάδας επάνω σε όνο. Μπορεί να αποδοθεί στην Ομάδα χωρίς Φύλλα¹⁰.

Όσον αφορά στις ληκύθους, αντιπροσωπεύεται ευρέως η Ομάδα των Αθηνών 581, η οποία παρήγαγε μεγάλο αριθμό μικρών μελανόμορφων ληκύθων του α' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.

Από το νεκροταφείο στη θέση έναντι Περιστερόπουλου προέρχεται μελανόμορφη λήκυθος (εικ. 9) που αποδίδεται στην Ομάδα των Αθηνών 581 ii.¹¹: το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει η Αθηνά στον τύπο της Προμάχου, η οποία εφορμά προς τα δεξιά και ετοιμάζεται να πλήξει έναν Γίγαντα που ταυτίζεται με τον Εγκέλαδο. Ο Γίγαντας είναι καθισμένος στο έδαφος και αμύνεται με την ασπίδα στο δεξί και το ακόντιο στο αριστερό χέρι. Την παράσταση κλείνουν από αριστερά και δεξιά έφιπποι άνδρες, εκ των οποίων αυτός που βρίσκεται δεξιά φορά κράνος και δεν αποκλείεται να είναι ο Άρης, που συχνά συμμετέχει στη Γιγαντομαχία.

Από την Ομάδα των Αθηνών 581 i., στον **Ζωγράφο του Μαραθώνος**¹² αποδίδεται (εικ. 10) μελανόμορφη λήκυθος, από το οικόπεδο Τούλα, στο σώμα της οποίας εικονίζεται τέθριππο ακίνητο προς τα δεξιά. Ο Διόνυσος γενειοφόρος, ννίοχος, με χιτώνα και μιάτιο, και στεφάνι στα μαλλιά, κρατά τους χαλινούς των αλόγων και το κέντρον. Η ογκώδης κόμη και το βαρύ ένδυμα του θεού είναι χαρακτηριστικά του Ζωγράφου, ο οποίος πήρε το όνομα από τις ληκύθους που βρέθηκαν, ως προϊόν του εργαστηρίου του, στον τύμβο για τους νεκρούς της μάχης του Μαραθώνα, το 490 π.Χ.

8. Παράλληλα: Heesen 1996, 119-120, πίν. 26b, εικ. 71-72 και 121-123, πίν. 27, εικ. 74-76.

9. Πρβ. *Agora* XXIII, p. 310, n. 1780, pl. 113.

10. Πρβ. *Agora* XXIII, pp. 308-309, ns. 1769, 1775, pl. 113.

11. Πρβ. Παρλαμά, Σταμπολίδης 2000, 297, αρ. 288. *Agora* XXIII, 229, αρ. 1027 και 1029 αντίστοιχα, πίν. 83. Panvini, Giudice 2003, 448-449, αρ. κατ. pF29 – pF30. Για τη Γιγαντομαχία βλ. *LIMC IV*, 1988, 191-270, s.v. "Gigantes" (F. Vian, M.B. Moore). Παρλαμά, Σταμπολίδης 2000, 305.

12. *ABV*, 487. Haspels 1936, 89-94.

Αρκετές λήκυθοι, κυρίως από το οικόπεδο Τούλα, του 8^{ου} τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., αποδίδονται στον **Ζωγράφο της Μέγαιρας**¹³, όπως η μελανόγραφη ανθεμιωτή λήκυθος λευκού βάθους (εικ. 11), στην οποία εικονίζονται στο σώμα δύο σειρές ανθεμίων, περικλείσιτα από την προέκτασή τους, συνιστώντας τον τύπο που ορίζεται ως ανθέμιο – λύρα, ιδιαίτερα αγαπητά στις ανθεμιωτές λήκυθους του Ζωγράφου. Αυτές οι λήκυθοι είναι συνήθως μεγαλύτερες και καλύτερης ποιότητας, όπως η δική μας, η οποία με ύψος 20,80 εκ., υπερέχει των υπολοίπων. Επίσης χαρακτηριστική του Ζωγράφου της Μέγαιρας είναι η διακόσμηση του ώμου, όπου πλέον οι κάλυκες λωτού που κοσμούσαν τους ώμους των ληκύθων έχουν μετατραπεί σε απλά γραμμίδια.

Η δεύτερη λήκυθος (εικ. 12), που κοσμεύεται στο σώμα με διπλά ανθέμια με ενδιάμεσους σχηματοποιημένους κάλυκες λωτού, είναι σχεδόν πανομοιότυπη με ληκύθους του Κεραμεικού¹⁴, της Οξφόρδης¹⁵ και πάρα πολλών άλλων του Ζωγράφου της Μέγαιρας.

Γενικώς οι μελανόγραφες ανθεμιωτές λήκυθοι είναι μία κατηγορία με τυποποιημένη διακόσμηση, των οποίων οι ζωγράφοι και τα εργαστήρια είναι γνωστά στην έρευνα. Είναι μία μαζικής παραγωγής κατηγορία που καλύπτει μία ευρεία χρονική κλίμακα, ίσως ολόκληρο το α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Ακόμη και αν οι περισσότερες ανθεμιωτές λήκυθοι έχουν αποδοθεί στο εργαστήριο του Ζωγράφου της Μέγαιρας, θα πρέπει να διατηρηθούν αμφιβολίες για το εάν και μόνο το εργαστήριο αυτό ήταν αρκετό για να καλύψει την τεράστια ζήτηση που είχαν τα αγγεία αυτά κατά τον 5ο αι. π.Χ., καθώς έχουν έρθει στο φως σε πολύ μεγάλους αριθμούς και σε πολύ απομακρυσμένες περιοχές.

Στον **Ζωγράφου του Εμπορίου**¹⁶ αποδίδονται τρεις μελανόμορφες λήκυθοι του 470-460 π.Χ.: η πρώτη φέρει παράσταση τεθρίππου (εικ. 13), η δεύτερη όρθια γυναικεία μορφή εν μέσω δύο καθήμενων γυναικείων μορφών (εικ. 14) και η τρίτη επίσης τέθριππο και γυναικεία μορφή ως ννίοχο (εικ. 15). Η Άρτεμη είναι μία από τις θεές που συχνά απεικονίζονται σε κανονικό τέθριππο. Σε αυτήν την περίπτωση, η όρθια γυναικεία μορφή πίσω από το άρμα θα μπορούσε να θεωρηθεί η Λητώ, που συνοδεύει συχνά τη θεά στην εικονογραφία τέτοιων παραστάσεων. Ο Ζωγράφος του Εμπορίου διαδέχεται τον **Ζωγράφου του Αίμονος** στη μαζική παραγωγή μικρών ληκύθων και σχετίζεται τεχνολογικά τόσο με αυτόν όσο και με τον Ζωγράφου της Μέγαιρας. Στα προσφιλή θέματά του εντάσσεται η θεά σε άρμα, ενώ και οι δικές του λήκυθοι έχουν στόμιο μορφής καπνοδόχου, λεπτές εδαφόχρωμες γραμμές

13. Haspels 1936, 170-191. Boardman 1974, 150.

14. Kunze – Götte, Tancke, Viemeisel 1999, 83, αρ. 282, 11, πίν. 55, 2.10.

15. Kurtz 1975, 131 κ.εξ., 153, πίν. 69, 2.

16. Haspels 1936, 165-169, 163-266, 368. *ABV*, 584 κ.εξ.

στο μελανό γάνωμα κάτω από την παράσταση, διπλή σειρά στιγμών και οριζόντια γραμμή στην επίστεψη, καθώς και δίβαθμη βάση.

Στα νεκροταφεία που εξετάζουμε η ερυθρόμορφη κεραμική υστερεί σημαντικά σε αριθμό έναντι της μελανόμορφης. Ένα δείγμα είναι η ερυθρόμορφη κυλινδρική πυξίδα από το Πάτημα Κορωπίου (εικ. 16). Στην άνω επιφάνεια του πώματος, εικονίζεται Διόνυσος καθιστός προς τα αριστερά, σε στάση τριών τετάρτων, αγένειος και γυμνός, με το ιμάτιο ριγμένο επάνω στο κάθισμα. Κρατά θύρσο στο αριστερό του χέρι. Στα δεξιά όρθια μαινάδα προς τα αριστερά, σε χορευτική στάση και με το αριστερό πόδι προτεταμένο. Κρατά τον χιτώνα με το δεξί της χέρι και ένα ταμπούρλο στο αριστερό. Το αγγείο χρονολογείται στο 4^ο αιώνα π.Χ.¹⁷ Η πυξίδα τύπου C, στον οποίο ανήκει η προκείμενη, εμφανίστηκε σχετικά αργά, από το 430, και παρέμεινε σε ευρεία χρήση έως το 390 π.Χ. περίπου.

Από έναν τάφο του νεκροταφείου Τούλα προέρχονται δύο ερυθρόμορφες λήκυθοι (εικ. 17) με παραστάσεις όρθιων γυναικών, που έχουν αποδοθεί στον Ζωγράφο του Αισχίνη και χρονολογούνται γύρω στο 470/460 π.Χ.¹⁸ Οι γυναίκες έχουν τα μαλλιά μαζεμένα σε σάκο, το δεξί χέρι προτεταμένο προς ένα βωμό και το αριστερό λυγισμένο στον αγκώνα. Οι λήκυθοι εντάσσονται στον τύπο ATL, αγαππητό στον Ζωγράφο του Αισχίνη, ο οποίος ειδικεύεται σε ληκύθους ερυθρόμορφης τεχνικής και λευκού βάθους.

Δύο ακόμη λήκυθοι του Ζωγράφου προέρχονται από το νεκροταφείο στη θέση Άγιος Ανδρέας Κορωπίου. Στην πρώτη (εικ. 18) παριστάνεται νέος αγένειος ιματιοφόρος, που στηρίζει το δεξί χέρι σε ραβδί ενώ το αριστερό καλύπτεται από ιμάτιο. Στο βάθος βρίσκεται ανηρτημένη σπλεγγίδα. Είναι πιθανό ο εικονιζόμενος νέος να είναι ο ίδιος ο νεκρός, που εικονίζεται στην οικία του καθώς ο κίονας στα δεξιά είναι δηλωτικός εσωτερικού χώρου. Σε αυτό συνηγορούν η θλιμμένη έκφραση του προσώπου του και το γεγονός ότι στις ληκύθους αυτής της περιόδου συνηθίζονται παραστάσεις σχετιζόμενες με τους νεκρούς. Επίσης, η σπλεγγίδα ήταν σύνηθες κτέρισμα στους τάφους, αναπόσπαστο από τον νεκρό ως ιδιαίτερα προσωπικό του αντικείμενο¹⁹.

17. Ανάλογη διακόσμηση φύλλων ελιάς στο τοίχωμα του αγγείου, καθώς και ιωνικό κυμάτιο (αν και σε διαφορετική θέση), εμφανίζεται σε πυξίδα του εργαστηρίου του Ζωγράφου των Αθηνών 1243: Roberts 1978, 152, αρ. 1, πίν. 88,1, εικ. 17a, που χρονολογείται μεταξύ του 410-390 π.Χ.

18. Πρβ. Kunze – Götte, Tancke, Viemeisel 1999, 72, αρ. 256,7, πίν. 45,1.7, 5-7. Βαλαβάνης 2001, πίν. 35, 1-2.

19. Πρβ. ARV², 714, 170. Durand 1986, 138-139, εικ. 67a-b. *Add²*, 282. Panvini, Giudice 2004, 375, αρ. I200. Πρβ. επίσης λευκή λήκυθο του Ζωγράφου, του 6^{ου} τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.: ARV², 715, αρ. 189b. Beazley 1971, 409. Kurtz 1975, 9, 82, 204, αρ. 21.2.

Στη δεύτερη (εικ. 19) εικονίζεται γυναικεία μορφή σε κατατομή προς τα δεξιά, με ποδήρη χιτώνα και τα μαλλιά δεμένα σε κρωβύλο, που αποθέτει κιβωτίδιο σε *κάλαθον* ενώ στο βάθος κρέμεται στεφάνι²⁰.

Στον **Ζωγράφο της Αλταμύρας** αποδίδεται τμήμα ερυθρόμορφης λουτροφόρου από το οικόπεδο Τούλα (εικ. 20), στον λαιμό της οποίας εικονίζεται πομπή όρθιων γυναικών ντυμένων με χιτώνα και ιμάτιο. Το αγγείο χρονολογούμε στο β' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Όρθιες γυναικείες μορφές που βαδίζουν, ντυμένες με χιτώνα και ιμάτιο, αποτελούν συχνό θέμα στον λαιμό λουτροφόρων²¹.

Όσον αφορά σε λευκά αγγεία, από το οικόπεδο Τούλα προέρχεται τμήμα πυξίδας (εικ. 21) που αποδίδεται στο **Εργαστήρι του Ζωγράφου της Πενθεσλίας**. Εικονίζεται όρθια γυναικεία μορφή προς τα αριστερά που κρατά αυλοθήκη στο δεξί της χέρι. Πίσω από αυτήν αρράβδωτος κίονας, με ογκώδη ορθογώνιο άβακα και μικροσκοπικό αποστρογγυλεμένο εκίνο²². Ο Ζωγράφος και ο κύκλος του, είναι γνωστοί κυρίως για παραστάσεις σε κύλικες και δευτερευόντως σε σκύφους και πυξίδες. Στην ομάδα αυτή ο Beazley έχει αναγνωρίσει αρκετά διαφορετικά χέρια και ήταν συχνή η συνεργασία δύο αγγειογράφων στο ίδιο αγγείο.

Τα τμήματα μιας άλλης ληκύθου (εικ. 22) αποδίδονται στον **Ζωγράφο της Επιγραφής** και εικονίζουν το σύνθημα στις λευκές ληκύθους θέμα της επίσκεψης στον τάφο, πιθανώς ακολουθώντας το κλασικό σχήμα της πλαισίωσης εκατέρωθεν του τάφου από μία γυναικεία μορφή²³.

Στον **Ζωγράφο των Καλαμιών**²⁴ (εικ. 23) αποδίδεται μία ακόμη λευκή λήκυθος, και αυτή από το οικόπεδο Τούλα. Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει μεγάλη επιτύμβια στήλη, στολισμένη με πορφυρές ταινίες αριστερά, νέος σε κατατομή προς τα δεξιά, με προτεταμένα χέρια και γυμνό κορμό. Τα περιγράμματα είναι ερυθρά, με απαλές γραμμές, χαρακτηριστικό του Ζωγράφου, καθώς επίσης οι μακριές, κοίλες μύτες. Η επίσκεψη στον τάφο ήταν το αγαπημένο του θέμα. Η *κατήφεια*, η συγκρατημένη θλίψη που χαρακτηρίζει τον νέο της παράστασης, εκφράζεται με την ελαφρά κλίση της κεφαλής. Η βασική παραγωγή του Ζωγράφου θεωρείται η δεκαετία 420-410 αλλά το συγκεκριμένο έργο χρονολογούμε στο 430-420 π.Χ.

20. Πρβ. ARV², 711, 58· Orlandini, Adamesteanu 1960, 146-147, εικ. 11d· Panvini, Giudice 2004, 374, ap. I193.

21. Πρβ. Parovič - Pexikan 1975, 37, πίν. 29.

22. Πρβ. Φωτ. ARV², 963, 95· Roberts 1978, 50, ap. 19, 56, πίν. 25,2.

23. Πρβ. Kurtz 1975, 20, 45, 203, πίν. 19.3.

24. Baziotopoulou-Valavani 2002, 19. Γενικώς για τον Ζωγράφο των Καλαμιών, βλ. Παπασπυρίδου 1923. Add², 370. ARV² 1376-1382, 1692, 1704. Beazley 1971, 485, 524. Kurtz 1975, 58-68. Felten 1976, 77-113. Oakley, Langridge-Noti 1994, ap. 71, 55 -56.

Στον **Ζωγράφο του Αχιλλέως**²⁵, αποδίδονται (εικ. 24) τμήματα ώμου και σώματος λευκής ληκύθου από το οικόπεδο Τούλα. Εικονίζεται ανηρητημένη ραμφόστομη οινόχοη και υπάρχει επιγραφή σε δύο στίχους: υγιαί[.2.]ν / καλός. Ανάλογη ανθεμωτή διακόσμηση στον ώμο και μοτίβο μαιάνδρου, στην επίστεψη της παράστασης απαντούν συχνά σε λευκές ληκύθους του Ζωγράφου. Η ληκύθος μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια στο 450-445 π.Χ. Ο Ζωγράφος του Αχιλλέως έχει θεωρηθεί ως ο τελειότερος κλασικός ζωγράφος λευκών ληκύθων, χάρη στην εξαιρετική ποιότητα των περιγραμμάτων του, την ισορροπία στις συνθέσεις του, και το ήρεμο πνευματικό βάθος που αποπνέουν τα έργα του· επίσης, ως ο ζωγράφος που επηρέασε περισσότερο από τον καθένα την αγγειογραφία της Αθήνας κατά τον 5ο αι. π.Χ. και, ιδιαίτερα, κατά την εποχή του Περικλή.

Από τη θέση Άγιος Ανδρέας Κορωπίου προέρχεται μία λευκή ληκύθος (εικ. 25) η οποία αποδίδεται στον **Ζωγράφο του Τύμβου**²⁶ και χρονολογείται στο β' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Και εδώ παριστάνεται το θέμα της επίσκεψης στον τάφο: μία γυναικεία μορφή πλησιάζει τον τάφο από τα αριστερά κρατώντας το καθιερωμένο κυκλικό καλάνθι (*κάνεον* ή *κάνιστρον*) ενώ ο τάφος κοσμεύεται με ταινίες.

Αξίζει να τονισθεί το ό,τι από όλους τους προαναφερθέντες ζωγράφους και εργαστήρια, κανείς δεν προέρχεται από περιοχή εκτός της Αττικής. Και αυτό είναι εύλογο, καθώς η Αττική, στην περίοδο που εξετάζουμε, είχε το προβάδισμα στην κεραμική παραγωγή στον ελλαδικό χώρο. Η παραγωγή αυτή επαρκούσε σε ποσότητα και ποιότητα για να καλύψει, όχι μόνο τις δικές της ανάγκες, αλλά και των υπόλοιπων αγορών του εξωτερικού στις οποίες τα αγγεία της είχαν τη μεγαλύτερη ζήτηση.

Περίληψη

Μέσα από τη μελέτη της κεραμικής έξι νεκροταφείων από την περιοχή των Μεσογείων (Κορωπί και Παιανία) ανιχνεύεται η εξέλιξη της αττικής κεραμικής παραγωγής, κυρίως κατά τον 6ο-4ο αι. π.Χ., καθώς αυτό είναι το χρονικό φάσμα στο οποίο εντάσσεται η πλειονότητα του υλικού των νεκροταφείων. Παρουσιάζονται ενδεικτικά αγγεία αντιπροσωπευτικά εποχών και εργαστηρίων της αττικής αγγειογραφίας: μελανόμορφα, ερυθρόμορφα και λευκά και γίνονται αποδόσεις σε ζωγράφους και

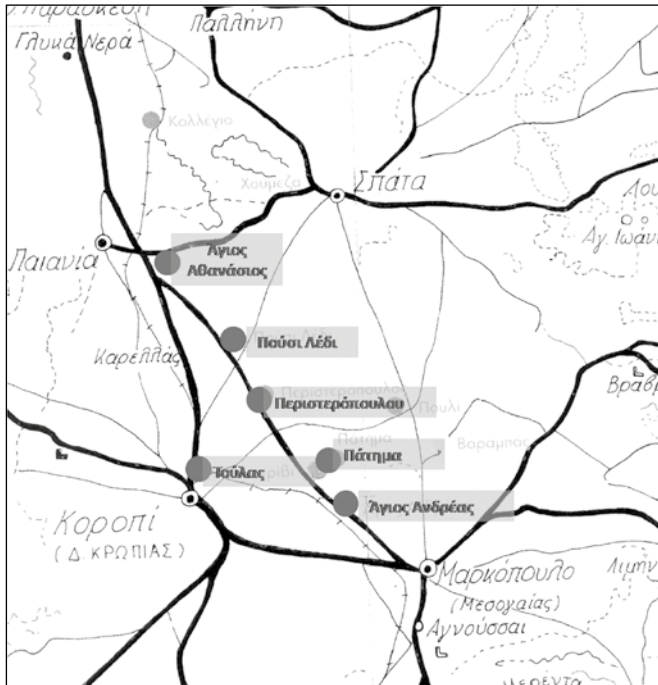
25. Kurtz 1975, 33, εικ. 6. 41-42, 44. Oakley 1997, 1, 5.

26. Πρβ. Kurtz 1975, 205, αρ. 22.2 και 83, υποσημ. 4 (του β' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.). Τα 2/3 των έργων του Ζωγράφου φέρουν ταφικές παραστάσεις, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται επιτύμβιες στήλες, όπως η προκειμένη. Στην κατηγορία ii) του Beazley πρέπει να ενταχθεί η δική μας: ARV² 753 κ.εξ., 1668 κ.εξ., 1702, Beazley 1971, 414 κ.εξ.

εργαστήρια, καθώς και εικονογραφικές αναλύσεις. Είναι ενδιαφέρον το ό,τι από ένα αποσπασματικώς σωζόμενο υλικό, λόγω των καταστροφών που υπέστησαν με την πάροδο των αιώνων τα νεκροταφεία (λαθρανασκαφές, άροση κ.ά.), παρακολουθεί κανείς τα γνωστά στην έρευνα ορόσημα της αττικής αγγειογραφίας και τις προτιμήσεις σε σχήματα, ζωγράφους και εικονιστικά θέματα.

Abstract

Through the study of the pottery from six cemeteries in the Mesogeia area (Koropi and Paiania) we watch the development of Attic pottery production, mainly in the 6th – 4th century B.C., as this is the time frame within the majority of the finds from the cemeteries are dated. We are indicatively presenting vases which represent periods and workshops of Attic vase painting: black-figured, red-figured and white vases and we attribute them to painters and workshops, proceeding to analyses of their scenes. It is interesting that through a fragmentarily preserved material, due to the destructions that the cemeteries suffered through the centuries (smuggling, plowing etc.), we notice the landmarks of attic vase painting, which are known to scholars, along with particular preferences to shapes, painters and scenes.

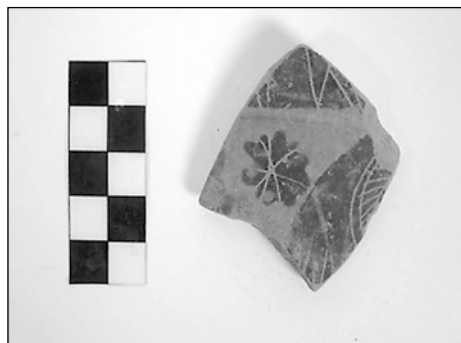
Εικ. 1. Η θέση των έξι αρχαίων νεκροταφείων.

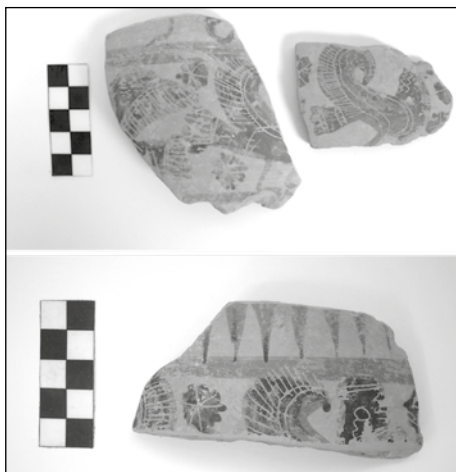
Εικ. 2. Τμήματα αγγείων του
Ζ. του Hirschfeld.
Γ΄ τέταρτο 8ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

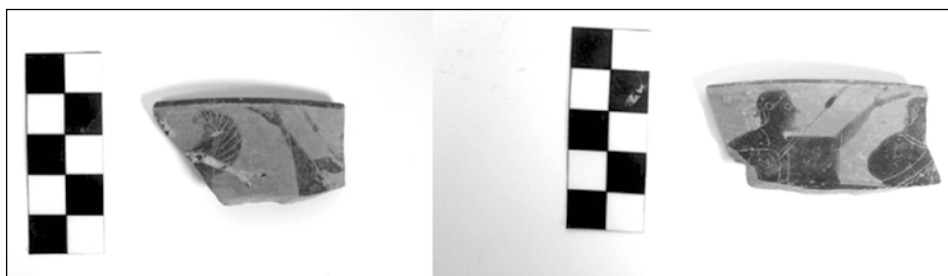
Εικ. 3. Τμήμα αγγείου του
Ζ. του Αναγυρούντος.
Α΄ τέταρτο 8ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 4. Τμήμα αγγείου του Ζ. του Αναγυρούντος. Α' τέταρτο του αι. π.Χ. Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 5. Τμήματα αγγείων του Ζ. του Πόλου. Β' τέταρτο του αι. π.Χ. Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 6. Τμήματα μελανόμορφων κυλίκων τύπου Σιάνων, πιθανώς του Ζ. της Χαϊδελβέργης. Β' - Γ' τέταρτο 5ου αι. π.Χ. Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 7. Μελανόμορφη κύλικα τύπου Α/υπο-Α ή τύπου Β. Ζ. του Ελαιούντος Ι. Πρώμιος 5ος αι. π.Χ. Νεκροταφείο στον Άγιο Αθανάσιο.

Εικ. 8. Μελανόμορφη κύλικα τύπου Α/υπο-Α ή τύπου Β. Ομάδα χωρίς Φύλλα. Πρώμιος 5ος αι. π.Χ. Νεκροταφείο στον Άγιο Αθανάσιο.

Εικ. 9. Μελανόμορφη λήκυθος. Ομάδα Αθηνών 581 ii. Α' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στη θέση έναντι εργοστασίου Περιστερόπουλου.

Εικ. 10. Μελανόμορφη λήκυθος.
Ζ. του Μαραθώνος. 490-480 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 11. Μελανόμορφη λήκυθος.
Ζ. της Μέγαιρας. Β' τέτ. 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 12. Μελανόμορφη λήκυθος.
Ζ. της Μέγαιρας. Β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 13. Μελανόμορφη λήκυθος. Ζ. του Εμπορίου. 470-460 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 14. Μελανόμορφη λήκυθος.
Ζ. του Εμπορίου. 470-460 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο
Κ. Τούλα.

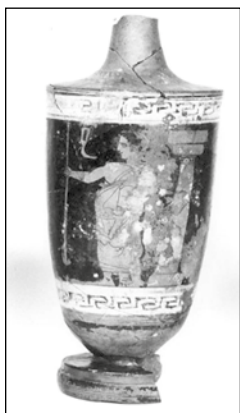
Εικ. 15. Μελανόμορφη λήκυθος.
Ζ. του Εμπορίου. 470-460 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 16. Ερυθρόμορφη κυλινδρική πυξίδα. Α' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στο Πάτημα.

Εικ. 17. Ερυθρόμορφες λίκυθοι. Ζ. του Αισχίνη. 470-460 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 18. Ερυθρόμορφη λίκυθος.
Ζ. του Αισχίνη. Β' τέτ. 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στον Άγιο Ανδρέα.

Εικ. 19. Ερυθρόμορφη λίκυθος.
Ζ. του Αισχίνη. Β' τέτ. 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στον Άγιο Ανδρέα.

Εικ. 20.
Τμήματα ερυθρόμορφης
λουτροφόρου.
Ζ. της Αλταμύρας.
Β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο
στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 21. Τμήμα λευκής πυξίδας.
Ζ. της Πενθεσίλειας. 465-460 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 22. Τμήματα λευκής ληκύθου.
Ζ. της Επιγραφής. Β' τέτ. 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 23. Τμήμα λευκής ληκύθου.
Ζ. των Καλαμιών. 430-420 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Εικ. 24. Λευκή λήκυθος. Ζ. του Τύμβου.
Β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Νεκροταφείο στον Άγιο Ανδρέα.

Εικ. 25. Τμήματα λευκής ληκύθου. Ζ. του Αχιλλέως. 450-445 π.Χ.
Νεκροταφείο στο οικόπεδο Κ. Τούλα.

Βιβλιογραφία

- ABV: J. D. Beazley, *Attic Black-Figure Vase-Painters*, Oxford 1956.
- Agora XXIII: M.B. Moore, M.Z. Pease Philipides, *The Athenian Agora XXIII. Attic Black-Figured Pottery*, Princeton, New Jersey 1997.
- ARV²: J.D. Beazley, *Attic Red-Figure Vase-Painters*, Oxford 1963.
- Βαλαβάνης 2001: Π. Βαλαβάνης, CVA, Ελλάδα 7. Μουσείο Μαραθώνος. Αθήνα.
- Baziotopoulou-Valavani 2002: E. Baziotopoulou-Valavani, "A Mass Burial from the Cemetery of Kerameikos", στο: M. Stamatopoulou, M. Yeroulanou (eds.), *Excavating Classical Culture, Recent Archaeological Discoveries in Greece*, Oxford 2002, 187-201.
- Beazley 1971: J.D. Beazley, *Paralipomena. Additions to Attic Black-Figure Vase-Painters and to Attic Red-Figure Vase-Painters*, Oxford.
- Boardman 1974: J. Boardman, *Athenian Black Figure Vases: a Handbook*, New York.
- Coldstream 1968: *Greek Geometric Pottery*, London.
- Durand 1986: J.L. Durand, *Sacrifice et labour en Grèce ancienne. Essai d'anthropologie religieuse*, Paris - Rome.
- Felten 1976: F. Felten, "Weissgrundige Lekythen aus dem athener Kerameikos", *AM* 91, 77-113.
- Γαλιατσάτου 2015: Π. Γαλιατσάτου, *Κεραμική και Ταφικά Έθιμα από Δημοτικά και Οικογενειακά Νεκροταφεία στη Μεσογαία. Συμβολή στη Μελέτη των Νεκροταφείων της Ανατολικής Αττικής* (Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ. Υπό έκδοση).
- Γαλιατσάτου 2018. Π. Γαλιατσάτου, «Κεραμική και Ταφικά Έθιμα από Δημοτικά και Οικογενειακά Νεκροταφεία στη Μεσογαία», στο: *Πρακτικά ΙΣΤ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Λαύριο 18-22 Νοεμβρίου 2015*, Καλύβια Θορικού Αττικής, 265-280.
- Galiatsatou, P. 2019. "Mortuary Practices in the Ancient Rural Demoi of Southeastern Attica under the Light of Recent Evidence from Five Cemeteries in Mesogaia", in *Mortuary Variability and Social Diversity in Ancient Greece. Studies on ancient Greek death and burial*, eds. N. Dimakis and T.M. Dijkstra, Oxford, 50-62.
- Haspels 1936: C.H.E. Haspels, *Attic Black-Figured Lekythoi*, Paris.
- Heesen 1996: P. Heesen, *The J.L. Theodor Collection of Attic Black-Figure Vases*, Amsterdam.
- Θέμελης 1970: Π. Θέμελης, «Αρχαιότητες και Μνημεία Αττικής και Νήσων Σαρωνικού. Γλυφάδα», *ΑΔ* 25, Χρονικά, 123-127.
- Κακαβογιάννη, Γαλιατσάτου 2009: «Ο Αρχαίος Δήμος της Όης. Αττική Κεραμική από το Νεκροταφείο της Όης στο Κορωπί: οικόπ. Κ. Τούλα», στο: Βασιλοπούλου 2009, 399-422.
- Καρούζου 1963: Σ. Χρ. Καρούζου, *Αγγεία του Αναγυρούντος - I. Τα αγγεία Τύμβου του Αναγυρούντος*, Αθήνα.
- Kunze – Götte, Tancke, Vierneisel 1999: E. Kunze – Götte, K. Tancke, K. Vierneisel, *Die Nekropole von der Mitte des 6. bis zum Ende des 5. Jahrhunderts. Die Beigaben, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen VII 2*, München.
- Kurtz 1975: D.C. Kurtz, *Athenian White Lekythoi*, Oxford.
- Oakley, Langridge-Noti 1994: J. Oakley, E. Langridge-Noti (eds), *Athenian Potters and Painters. Catalogue of the Exhibit, December 1, 1994 - March 1, 1995*, Athens.
- Orlandini, Adamesteanu 1960: P. Orlandini, D. Adamesteanu, *Gela, Nuovi scavi*, in: *NSc*, XIV, 67-246.

- Panvini, Giudice 2004: R. Panvini, F. Giudice (cur.), *TA ΑΤΤΙΚΑ. Veder Greco a Gela ceramiche Attiche figurate dall'antica colonia*, Gela, Siracusa, Rodi.
- Παπαδοπούλου-Κανελλοπούλου 1997: Χ. Παπαδοπούλου-Κανελλοπούλου, *Ιερό της Νύμφης. Μελανόμορφες Λουτροφόροι*, Αθήνα.
- Παπασπυρίδη 1923: Σ. Παπασπυρίδη, «Ο 'Τεχνίτης των Καλάμων' των λευκών ληκύθων», *ΑΔ* 8, Μελέται, 117-146.
- Παρλαμά, Σταμπολίδης 2000: Λ. Παρλαμά, Ν.Χ. Σταμπολίδης, *Η Πόλη κάτω από την Πόλη: Ευρήματα από τις Ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα.
- Parovič-Pešikan 1975: Maja Parovič-Pešikan, *CVA Yougoslavie 4. Sarejevo-Musée National de la République Socialiste de Bosnie – Herzégovine*, Belgrade.
- Roberts 1978: R.S. Roberts, *The Attic Pyxis*, Chicago.